

Lucio Colletti

Stalin

1970

[Publicerades ursprungligen som inledning till den italienska utgåvan av Stalins *Leninismens grunder*, I. V. Stalin: *Principi del leninismo e altri scritti* (Samonà e Savelli, 1970).
Översättning: Inga Brandell och Fausto Giudice]

När bolsjevikpartiet i november 1917 inledde upproret och tog makten var huvudtanken hos Lenin och hans kamrater att detta var världsrevolutionens första steg. Detta första steg togs i Ryssland inte därför att Ryssland ansågs vara moget för den socialistiska revolutionen, utan därför att världskriget, med dess enorma människoslakt, de militära nederlagen, massornas hunger och djupa nöd där hade mer än i något annat land förstärkt den sociala och politiska krisen. Denna kris hade i februari 1917 lett till tsarväldets sammanbrott och inrättandet av en osäker och vacklande borgerligt-demokratisk republik som var ur stånd att stoppa samhällskrisen och möta folkmassornas elementära krav.

Tanken var med andra ord att bolsjevikpartiet skulle kunna gripa makten och också i Ryssland ge signalen till den socialistiska revolutionen trots landets sekellånga efterblivenhet, ty världskriget hade bekräftat det som redan antytts 1905, nämligen att Ryssland – inte trots, utan just på grund av sin efterblivenhet och de gamla och nya motsättningar som möttes där – var den mest explosiva punkten och samtidigt den ”svagaste länken” i världsimperialismens kedja. När denna länk brast skulle hela kedjan dras med, den revolutionära processen skulle påskyndas i de mer industrialiserade och utvecklade europeiska länderna, till att börja med främst i Tyskland.

Målet var alltså inte att genomföra revolutionen i ett enda land, även om landet hade sådana enorma proportioner som tsarriket och sträckte sig över två kontinenter. Målet var världsrevolutionen. Den revolution som bolsjevikerna genomförde i Ryssland var inte av dem huvudsakligen tänkt som en rysk revolution utan som den första etappen i en revolution som gällde Europa och världen. Som rent rysk företeelse saknade den för dem all betydelse, allt värde och all möjlighet att överleva.

Landet där den revolutionära processen inleddes intresserade alltså inte bolsjevikerna i sig självt, d.v.s. för sina särdrag och sitt nationella öde, utan som en plattform från vilken en världsomvandling skulle utgå. Europa var då – eller tycktes fortfarande vara – världens hjärta. Om revolutionen efter sin seger i det efterblivna men enorma Ryssland segrade i Tyskland, i det österrikisk-ungerska riket, i Italien o.s.v. skulle hela världens axel förflyttas. Det som frapperar oss som studerar denna period är att se med vilken hård och oböjlig fasthet bolsjevikpartiet hade arbetat för att, inom en ganska kort tidsrymd, genomföra denna strategi. Det första intrycket gäller dess oförsonlighet gentemot varje eftergift till nationalismen. Marxismen hade kommit till Ryssland under 1800-talets sista år, inte bara som en utländsk ideologi som historiskt hade mognat i Västeuropas länder, utan också med ett öppet förnekande – det räcker att påminna om Lenins och Plechanovs hårda polemik mot populismen – av att Ryssland skulle ha en särskild ”uppgift” i världen, en egen ”privilegerad” väg till socialismen. Mot de slavofila tendenserna, som var djupt rotade i den ryska kulturen och som ofta politiskt intog de mest kampvilliga och revolutionära ståndpunkterna, tvekade inte de första marxistiska grupperna, som senare skulle bli det ryska socialdemokratiska partiet, att slå in på *occidentaliserings* väg. Landets ekonomiska och sociala utveckling kunde inte anförtros Stora Moder Rysslands genuina egenskaper. Utveckling betydde industrialisering, kapitalismens uppkomst. Den enda effektiva medicinen mot de sjukdomar som följde av Tsar-

Rysslands ”asiatiska efterblivenhet” var västerländsk vetenskap och teknik och en kapitalistisk industriell utveckling som också skulle föra med sig framväxten av ett modernt industriproletariat.

Betydelsen av detta ideologiska grundelement och den övertygelse med vilken hela den första ryska marxistiska generationen arbetade utifrån den dokumenteras av den storartade forskning som Lenin ägnade åt kapitalismens utveckling i Ryssland. På så vis råkade de ryska marxisterna under 1800-talets sista tio år i ett ganska svårt läge som populisterna inte underlät att utnyttja i polemiska syften: de propagerade nämligen för samma hastiga industrialiseringsprocess som den liberala storbourgeoisin, även om de hade helt andra mål och perspektiv.

Denna tanke som dominerade bland de ryska marxisterna utgjorde också själva kärnan i hela Marx' tänkande. Den socialistiska revolutionen leds och styrs av arbetarklassen, men arbetarklassen utvecklas i takt med själva industrikapitalismen. Den socialistiska revolutionen är människans fullständiga frigörelse, men denna frigörelse förutsätter, bland andra historiska och materiella villkor, inte bara ”arbetets socialisering” eller uppkomsten av den ”kollektive arbetaren”, inte bara en svindlande ökning av arbetets produktivitet, utan också denna uppbyggnad av de lokala och korporativistiska begränsningar som liksom övriga villkor endast kan förverkligas inom ramen för den moderna industriproduktionen och den kapitalistiska världsmarknaden. Utan dessa båda avgörande förutsättningar, som för det första är en revolutionär situation på världsnivå, som möjliggör en förening av människosläktet – världskommunismen – och för det andra ett revolutionärt subjekt som är bundet till de *rationella* och *vetenskapliga* arbetsprocesserna – den moderne arbetaren och teknikern – hänger Marx' hela resonemang i luften.

Det dröjde dock inte länge förrän den ryska marxismen redan i början av detta århundrade på denna gemensamma stam av förutsättningar ympade en rad specificeringar och varianter som, genom en anpassning till de särskilda ryska förhållandena, gjorde det möjligt för dem att på djupet ingripa i verkligheten och handla som en revolutionär kraft.

Den första och en av de viktigaste specificeringarna är den ”jakobinska” syn på partiet, som infördes, som bekant, av Lenin och som innebar att partiet blev ett ”kaderparti” av ”yrkesrevolutionärer”, med andra ord ett mycket centraliserat förtruppparti. Här är det inte svårt att spåra det tryck, för att inte säga det tvång som de specifikt ryska förhållandena utövade eftersom partiet var olagligförklarat av det tsaristiska enväldet.

Den andra specificeringen däremot, eller rättare sagt den andra varianten, utgjordes av den debatt som fördes om det klassiska schemat hos Marx eller snarare det som därtills hade ansetts vara Marx' schema, nämligen synen på revolutionens två etapper eller perioder – den borgerligt-demokratiska och den socialistiska – som skulle utgöra två skilda faser i historisk följd. Problemet som kom upp där hade mer än någonsin att göra med de ryska särdragen. På grund av tsarväldets enväldsnatur och den totala avsaknaden av liberal konstitutionalism, förutom naturligtvis att den moderna industrikapitalismen fortfarande var ganska svag, fick det marxistiska partiet verka i en miljö där, enligt den allmänna uppfattningen, den borgerliga revolutionen skulle föregå den socialistiska. Hur skulle då det marxistiska partiet bete sig inför denna revolution, som förutom själva arbetarklassens förstärkning och organisering, även skulle gynna den framtida kapitalistiska utvecklingen?

Det är ett faktum att mer eller mindre fram till 1905, hade de ryska marxisterna i allmänhet nöjt sig med att acceptera den tes enligt vilken en socialistisk revolution inte var möjlig i ett ekonomiskt så efterblivet land som Ryssland, alltså ett land där industriproletariatet utgjorde en liten minoritet och där ingen borgerlig revolution ännu ägt rum. I Ryssland, tänkte de, kunde revolutionen endast vara borgerlig och de ryska socialdemokraternas uppgift kunde bara vara att stödja bourgeoisin och inte att göra revolution för egen räkning.

Men efter 1905 var mensjevikerna ensamma om att fortfarande hålla fast vid denna tes. Vid

sidan av deras linje (som ömsom innebar ett stöd till den liberala bourgeoisin i den borgerliga revolutionen och ömsom en icke-inblandningspolitik från socialdemokratin sida, för att inte ”smutsa sina händer”) fick under 1905 års revolution två andra strategiska perspektiv inom den ryska arbetarrörelsen sina definitiva former. De stod båda mot den första men även mot varandra. Det ena, som utformades av Lenin, gällde ”arbetarnas och böndernas demokratiskt-revolutionära diktatur”. Det andra var Trotskijs ”permanent revolution”.

Gentemot mensjevikerna hade båda linjerna det gemensamt att de tillskrev den ryska socialdemokratin en ledande och positiv roll även under den borgerligt-demokratiska revolutionen. Men de gjorde det med så stora skilljaktigheter sinsemellan att de ur andra aspekter var oförenliga. Lenin tänkte att partiet skulle befrämja en revolutionär allians mellan arbetare och bönder, som genom att förverkliga den borgerliga revolutionen, skulle bereda marken för den socialistiska. Revolutionen skulle ändå, åtminstone under en hel historisk period, förbli *enbart* en borgerlig revolution på grund av bondemassornas dominans. Trotskij å andra sidan menade att det ryska proletarietet visserligen skulle stödja sig på bönderna och leda dem till den borgerliga revolutionen, men att det inte fick stanna där, eftersom det skulle vara oundvikligt att proletarietet utan avbrott inledde sin egen revolution så snart den borgerliga revolutionen genomförts.

Det är viktigt att understryka hur dessa båda linjer, som uppkommit just för att ge ett svar på det specifika problemet *revolution i Ryssland*, mer eller mindre uttalat förutsatte en integration, ett stöd eller en komplettering på det internationella planet. Och det är också viktigt att se hur klart otillämpbara och godtyckliga de förefaller om man bortser från denna ram för att bara tänka på det dåvarande ryska samhället. Lenins linje gick inte att tillämpa därför att den förutsatte att proletarietet skulle agera som huvudperson och i ledande ställning vid inrättandet av en regim där proletarietet självt skulle finna enbart kapitalistisk utsugning och lönearbete i större skala. Lika otillämpbar tedde sig Trotskijs linje eftersom den propagerade för en oavbruten fortsättning av den borgerliga revolutionen mot den socialistiska i ett land där industriproletarietet inte var mer än en liten ö omgiven av ett oändligt hav av bönder.

Men om man bortser från dessa skillnader och vissa verkligt allvarliga begränsningar, speciellt när det gäller teoriseringen av 1905, låg ändå styrkan och originaliteten i båda resonemangen däri att de satte det ryska partiets verkliga *motsättning* i centrum: nämligen att vara den socialistiska revolutionens parti i ett land som i grunden var långt ifrån moget för denna revolution och samtidigt ha uppstått som parti för detta syfte på ett till synes felaktigt ställe inte av slumpmässiga utan av djupa historiska skäl.

Genom att faktiskt sätta denna motsättning i centrum kom båda linjerna att införa vissa nya element i analysen, som först några år senare, med Lenins teori om *imperialismen*, skulle få sin fulla belysning och förklaring. Det ena var tesen om att det på 1900-talet inte längre kan finnas någon revolutionär bourgeoisie (därför är det oundvikligt att proletarietet självt leder och ställer sig i spetsen *även* för den borgerligt-demokratiska revolutionen där den ännu inte har ägt rum). Denna tes återknöt till och vidareutvecklade ansatser i Marx' analys av den moderna tyska historien, som rörde den tyska bourgeoisins svaghet och oförmåga att hitta vägen till sin egen revolution samt att bryta kompromissen med det preussiska junkerdomet. Det andra av dessa element, som ännu tydligare innebär en förnyelse, var hypotesen om att den socialistiska revolutionen inte nödvändigtvis måste utbryta *först* mitt ibland västerlandets framskridna kapitalistiska länder utan snarare kunde börja röra sig från den efterblivna Orienten eller åtminstone från regioner som var relativt perifera till metropolerna och i riktning mot systemets nervcentra. Denna tes, som på något sätt förebådade Lenins senare analys av imperialismen, förberedde upptäckten av det som han kallade lagen om den ”ojämna utvecklingen”, nämligen att världssystemets mest explosiva punkt inte nödvändigtvis är den starkaste länken utan kan vara den ”svagaste” ur den kapitalistiska utvecklingens

synpunkt. Och denna ”svagaste länk” är trots sin svaghet full av revolutionära möjligheter och brytningskraft just därför att där sammanstrålar de gamla och de nya motsättningarna.

Det har ofta anmärkts – mensjevikerna gjorde det för övrigt först av alla – att genom båda dessa linjer utsattes Marx' ursprungliga schema och vision för vissa djupgående förändringar. Men om man nu studerar dem med den opartiskhet som det historiska avståndet tillåter får man ett intryck av att trots alla varianter och modifikationer som de introducerade, bevarade Lenins liksom Trotskijs linje inte bara det väsentliga i Marx' analys. De var också otänkbara utanför dess ram. Även om de tog sig an den historiska utmaningen att tänka ut ett marxistiskt arbetarpartis revolutionära uppgifter i ett fortfarande (relativt) efterblivet land fanns inom de båda riktningarna en klar insikt om att den mognande upplösningen bara kunde vara en *internationell* revolutionär upplösning, var än denna skulle påbörjas, och att det var det enda adekvata svaret på det imperialistiska världssystemet. Samtidigt var de medvetna om att den avgörande omgången i spelet inte kunde äga rum annorstädes än i imperialismens centrum och metropoler (enligt den dåtida uppfattningen främst Tyskland). Huvudpersonen i dramat kunde alltså inte vara någon annan än det moderna fabriksproletariatet, det som enligt Marx var revolutionens historiska subjekt.

Det är viktigt att ha dessa saker klara för sig, inte bara därför att de motsvarar den historiska sanningen, alltså den medvetenhet som präglade bolsjevikpartiet då det tog makten 1917 och som låg till grund för alla ledarnas handlande och tänkande åtminstone fram till 1924. Det är också viktigt därför att endast genom deras medvetna hänvisningar till grundlinjerna och innehållet i Marx' analys kan vi förstå det tydligaste gemensamma draget hos de flesta av dem: insikten om att de uppgifter de stod inför var ”exceptionella” och, som vi sagt tidigare, *motsägelsefulla*.

Det finns en ganska framsynt sida i Friedrich Engels' skrift *Om bondekriget i Tyskland* som kan hjälpa oss att uttrycka detta:

Det är det värsta som kan hända ledaren för ett extremt parti, när han blir tvungen att överta regeringen i en epok, då rörelsen ännu inte är mogen för den klass' välde, han representerar, och för genomförandet av de åtgärder denna klass' välde fordrar. Vad han *kan* göra beror inte av hans egen vilja, utan av den höjd till vilken motsättningen mellan de olika klasserna är driven och av de materiella existensvillkoren, produktions- och bytesförhållandenas utvecklingsnivå. Vad han *bör* göra, vad hans eget parti fordrar av honom, är åter igen icke beroende på honom men heller inte på utvecklingsgraden av klasskampen och dess förutsättningar; han är bunden av sina hittillsvarande doktriner och krav, vilka återigen icke framgår ur samhällsklassernas ställning för ögonblicket eller för produktions- och bytesförhållandens mer eller mindre tillfälliga ställning, utan ur hans större eller mindre insikt i den sociala och politiska rörelsens allmänna resultat. Han befinner sig så nödvändigt i ett olösligt dilemma: vad han kan göra motsäger hela hans hittillsvarande uppträdande, hans principer och partis omedelbara intressen. Han är med ett ord tvungen att representera icke sitt parti, sin klass utan den klass för vars välde rörelsen är lagom mogen. Han måste i själva rörelsens intresse genomföra en honom främmande klass' intressen och avfärda sin egen klass med fraser och löften, med bedyranden att denna främmande klass' intressen är dess egna intressen. Den som råkar i en sådan skev situation är räddningslöst förlorad.

Det som nu är intressant att notera, bortsett från att ingen bolsjevikledare, Lenin minst av alla, någonsin skulle ha gått med på att betrakta sig som ”räddningslöst förlorad”, är att bolsjevikpartiet mer än en gång visade sig vara fullt medvetet om den *motsättning* det av historien och imperialismens utveckling tvingades att verka inom och att partiet – för att överkomma denna motsättning i stället för att falla undan för den – valde den enda rätta vägen. I stället för att ignorera eller dölja motsättningen tog partiet öppet upp den i sin egen strategi. Det förklarar bolsjevikmaktens första åtgärder efter 1917: t.ex. dekretet om jorddistributionen till bönderna eller det som erkände folkens rätt till självbestämmande (d.v.s. rätten att om de ville separera

från Ryssland och utträda ur det f.d. förenade imperiet). Dessa åtgärder kritiserades som bekant från vissa håll, t.ex. av Rosa Luxemburg, för att fortfarande bara vara borgerligt demokratiska åtgärder, för att motverka eller rent av stå ivägen för målet, det framtida skapandet av ett socialistiskt samhälle. Det gäller vidare som förklaring till Lenins långa och mödosamma reflektioner kring frågan om oktoberrevolutionens natur (d.v.s. var den verkligen socialistisk?), både under veckorna före maktövertagandet och senare, 1919 och 1921. (Själva det officiella namnet som den nya makten antog – ”Arbetar- och bonderegering” – avspeglar denna möda: medan själva ordet Ryssland ströks för att bättre understryka den *internationa- listiska* inriktningen, sköts vid sidan av arbetarklassen en annan klass – bönderna – fram, som teorin om ”proletariatets diktatur” ursprungligen inte förutsett.) Insikten om motsättningen förklarar faktiskt så gott som alla handlingar och svängningar i Lenins politik från början till slutet.

Idag anses det nödvändigt med en ny, fördomsfri genomgång av vissa springande punkter i Lenins tanke och gärning. Inte tänker jag motsätta mig detta krav! Det som idag oroar mest är som bekant dels hans syn på partiet, dels hans senkomna uppskattning av sovjeternas roll och betydelse, fast dessa uppträtt redan under revolutionen 1905. Det rör sig som synes om frågeställningar som kommit fram i ljuset på grund av det som hänt i Ryssland efter Lenins död. Den profetiska innebörden i Rosa Luxemburgs berömda ord i pamfletten *Ryska revolutionen* är mot denna bakgrund slående:

... med det politiska livets undertryckande i hela landet är det oundvikligt att också livet i själva sovjeterna allt mera förlamas. Utan allmänna val, ohämmad press- och församlingsfrihet, utan fri meningsskamp, utdör livet i varje offentlig institution, blir ett skenliv där byråkratin ensam förblir det aktiva elementet ... Det offentliga livet somnar så småningom in, några dussintal partiledare med outtömlig energi och gränslös idealism dirigerar och regerar, bland dem styr i realiteten ett dussin framstående hjärnor och en elit av arbetarklassen uppåtdas då och då till församlingar för att applådera ledarnas tal, enhälligt anta förelagda resolutioner, i grund och botten alltså en klickhushållning – visserligen en diktatur men inte en proletariatets diktatur utan diktaturen av en handfull politiker, d.v.s. diktatur i borgerlig mening, i jakobinväldets mening ...

Faktum är, som Lenin själv genast erkände, att den politiska regim som oktoberrevolutionen ledde fram till aldrig, inte ens i början, var en *proletariatets diktatur*, utan en *partidiktatur* för proletariatets räkning. På grund av ”arbetarmassornas låga kulturella nivå”, skrev Lenin redan 1919, ”är sovjeten, som enligt sitt program är arbetarnas direkta förvaltningsorgan i själva verket förvaltningsorgan för arbetarna styrda av proletariatets förtrupp, inte av arbetarmassorna.” Samma år sade han lika tydligt att partidiktaturen skulle betraktas som den effektiva formen för proletariatets diktatur och han tillade att ”arbetarklassens diktatur förverkligats av bolsjevikpartiet, som ända sedan 1905 och även tidigare varit förenat med hela det revolutionära proletariatet”.

Men eftersom det här är ett angeläget problem måste det med kraft understrykas att 1) dessa ”motsättningar” i Lenins och bolsjevikernas politik inte var något tillfälligt och som händelsevis skedde *efter* maktövertagandet, utan en av de många former den grundläggande motsättning vi ovan sökt belysa tog. Denna motsättning, alltså ett parti som verktyg för den socialistiska revolutionen i ett land som inte är moget för den, kan Lenin inte lättsinnigt anklagas för utan att han då samtidigt, som av mensjevikerna, förebrås för att han gjorde revolution i stället för att lämna makten åt Kerenskij. Och 2) att Lenin (som även framgår av de korta citaten ovan) och de mest klarsynta i bolsjevikpartiet alltid (eller nästan alltid) tog på sig denna motsättning i fullt medvetande och att den således diskuterades och öppet medgavs. Detta är inte som man skulle kunna tro bara en formell fråga utan rör motsättningens innehåll och väsen eftersom det faktum att man erkände den också innebar att frågan ställdes om vilka medel som krävdes om inte för att lösa den åtminstone för att dämpa och mildra den.

Lenins fel var troligen att han ibland alltför lätt gjorde ”dygd av nödvändigheten”, d.v.s. att han iordningställde de instrument som behövdes i *Ryssland* utan att samtidigt explicit visa inom vilka historiska, samhällsliga och politiska gränser dessa instrument var nödvändiga och kunde betraktas som giltiga. Det kan till exempel vara fallet i fråga om den starka particentraliseringen (partiet levde f.ö. mest underjordiskt). Så är däremot enligt min mening inte fallet med en annan aspekt av hans teori (att det ”politiska medvetandet” tillförs arbetarklassen ”utifrån”), som idag i hög grad upprör några operaistiska [arbetarromantiska] och spontaneistiska intellektuella.

När man emellertid tar upp den viktigaste faktorn (som ingen sofism någonsin kommer att kunna vifta bort), nämligen att Ryssland inte var moget för en socialistisk omvandling, inser man att just detta parti (sammansvetsat, litet, men ändå genomsyrat av en politisk dialektik som idag knappast går att föreställa sig) var det nödvändiga redskapet för att verka under de rådande omständigheterna. Trots det obehag det medför att behöva framhålla dessa självklarheter är det nyttigt att upprepa att bolsjevik-avantgardets ”isolering” från massorna inte var ett ”fritt val” av Lenin eller ens en effekt av ”hans” politik: den var framtvungad av den objektiva situationen. Man kan invända att om Ryssland som helhet var efterblivet så var det inte fallet med några av dess industricentra. Och medan landet var Europas minst utvecklade, hade det i vissa sektorer utvecklats en industri som kanske var bland världens modernaste och vars ”koncentrationskoefficient”, enligt Deutscher ”t.o.m. var högre än i den dåvarande amerikanska industrin”. Men även om detta stämmer och kan förklara varför oktoberrevolutionen – till skillnad från den kinesiska, som huvudsakligen var en bonderevolution – först och främst var en arbetarrevolution, en revolution som spred sig från staden till landsbygden och inte tvärtom, får man inte heller glömma att denna industrikoncentration var konstgjord och kom uppifrån samt att den skett under en kort tid. Dessutom förblev Ryssland ända till 1917 ett land som i sin helhet var huvudsakligen agrart.

Om man förlorat denna situation ur sikte fråntar man sig all möjlighet att förstå Lenins verk. Bolsjevikpartiet var visserligen åtminstone under åren omedelbart före 1917 det faktiska uttrycket för starkt koncentrerade embryon till en arbetarklass som var potentiellt utrustad med alla de drag som kännetecknar den moderna ”kollektive arbetaren” (disciplin, organisation, ett medvetande som gör den till en förtrupp), men i förhållande till hela det övriga landet förblev partiet ”svävande i luften”. Den omständigheten, som till sitt innehåll inte skiljer sig från den som Engels beskrev i *Bondekriget i Tyskland*, utgjorde en objektiv fälla. Hela Lenins verk genomsyras av insikten om denna fälla. Här har vi ett parti som inriktar sig på den socialistiska revolutionen men som alltså tvingas räkna med oundviklig ”isolering” och avskildhet i förhållande till de bredare och djupa skikten i det efterblivna ryska samhället. Därav följer en påtvingad tendens att sluta sig, att koncentrera sig, d.v.s. att framträda inte bara som ”förtrupp” utan även som företrädare för en politisk målsättning som var oklar för de flesta ty ”för tidig”. Men samtidigt måste partiet till varje pris klara sig ur denna fälla om det verkligen ville handla som *revolutionär kraft*, d.v.s. mobilisera massorna snarare än helt enkelt förbereda en kupp.

Här framkommer ett problem som man sedan länge förlorat vanan att uppmärksamma men som Lenin däremot ägnade ett centralt intresse: jag avser konsensusproblemet, d.v.s. nödvändigheten för partiet att handla i samma riktning som och med lyhördhet för de breda massornas djupa strävan. Här räcker det nästan att slumpartat bläddra i hans skrifter, och främst de från 1917, för att där finna ett ständigt understrykande av denna fråga. ”Proletariatets parti kan inte på något sätt som sitt mål sätta upp att 'inrätta' socialismen i ett land av småbönder så länge den överväldigande majoriteten av befolkningen inte har blivit medveten om att en socialistisk revolution är nödvändig.” Eller: ”Vi är”, skriver Lenin, ”inga anhängare av Blanqui, vi står inte för en erövring av makten genom en minoritet. Vi är marxister.” ”Kommunen (d.v.s. arbetar- och bondedelegaternas råd) 'genomför' inte och får *inte*

'genomföra' någon reform som inte är alldeles mogen, både med hänsyn till den ekonomiska verkligheten och till medvetenheten hos folkets överväldigande majoritet. Ju mindre det ryska folkets erfarenhet av organisering är, desto viktigare är det att man *företar* den organisatoriska uppbyggnaden *genom folket självt*."

De frågor som här berörs skulle kräva ett kapitel för sig, men läsaren får bemöda sig om att ana sig till dem själv. Det vi har kallat *konsensusproblemet* är egentligen samtidigt frågan, som är så typisk och väsentlig för leninismen, om hur problemet med bönderna och mera allmänt, alliansen med småborgarna uppmärksammas. ("Ryssland är ett land av småborgare", skrev Lenin 1917. "Det stora flertalet av befolkningen tillhör denna klass.") Samma sak gäller nationalitetsfrågan, liksom frågan om kolonialvärldens stora massor. Och det är slutligen frågan om nödvändigheten av att klasskampen formas för och utmynnar i en *politisk kamp* (vilket är den allra viktigaste frågan, men idag försöker man mörklägga den), d.v.s. en kamp som i den mån den går över gränserna för den rena arbetarkampen inte kan undvika att ta itu med *alliansfrågan*, så som Marx förresten sagt redan 1844. Nämligen att om den socialistiska revolutionen är "en politisk revolution med en samhällelig själ", kan den dock inte nöja sig med den samhälleliga själen eller det samhälleliga innehållet utan behöver också en *politisk form*, om inte annat därför att "revolutionen i allmänhet är en *politisk handling*" och "utan revolution kan socialismen inte förverkligas".

Strävan efter att vinna massornas samtycke och å andra sidan den objektiva isoleringen, som gjorde att det socialistiska programmet på något sätt "svävade i luften" ovanför de djupaste skikten i det efterblivna ryska samhället, förklarar svängningarna och de ständiga justeringarna i den leninska politiken. Det förklarar varför den i sin helhet alltid rörde sig i ett spänningsförhållande mellan två motsatta krav: det första kravet var att man i och med tvånget att knyta an till den ryska situationen, också tvingades att uppskjuta de egentliga socialistiska målen, så att den ende bäraren, det enda subjektet för dessa mål under tiden fick förbli partiet ensamt. Då Ryssland å andra sidan endast sågs som startpunkt och tillfällig plattform för revolutionen i Europa och i världen, hade man det andra kravet på sig att föregripa händelseutvecklingen och inte bara rita upp socialismens perspektiv utan också det kommunistiska samhällets.

Därur härrör den ideella satsningen och framtidsvisionen i *Staten och revolutionen*, en skrift som kan betraktas som "utopistisk" om man betänker när och var den skrevs, samtidigt som det är ett oundgängligt dokument om vad Lenin ansåg vara de egentliga målen för en autentisk socialistisk revolution. Därur härrör också motsatsen: villrådighet, tvivel, omvärderingar – nästan under själva oktoberrevolutionens genomförande – kring denna revolutions väsen och innebörd. Det är just då revolutionen genomförs det dramatiska allvaret i Lenins marxism blir påtagligt och dessutom skiljer sig Lenin från alla de andra – Zinovjev, Kamenev, Stalin, Bucharin och t.o.m. Trotskij – genom att han, just p.g.a. av sin säkerhet, framstår som den mest medvetna förkämpan. I augusti 1921 skriver han att revolutionen från november 1917 till den 5 januari 1918 var borgerligt-demokratisk och att den socialistiska etappen, i och med inrättandet av den proletära demokratin, bara var påbörjad. Men samtidigt skymtar även en annan periodisering: den socialistiska etappen skulle påbörjas när de fattigas rörelse förde klasskampen till landsbygden mot *kulakerna*. Och pendlandet fortsätter. Två månader senare, i oktober 1921, dyker en ny periodisering upp, enligt vilken den borgerligt-demokratiska etappen först hade avslutats 1921, alltså i samma ögonblick som Lenin skrev.

Det är ett faktum att bakom alla dessa svängningar låg den av alla faktorer som minst förutsågs, nämligen att den avgörande förutsättningen, som bolsjevikledarna hade räknat med när de tog makten och som ensam skulle räcka till för att kompensera alla nackdelar orsakade av Rysslands efterblivenhet, dröjde med att inträffa. Revolutionen i Västeuropa hade inte ägt rum ännu, eller snarare hade den redan gjort det men hade just då upplevt ett tillfälligt nederlag. Och i väntan på nästa våg fick Lenin återigen bekräftat det han bäst av alla och alltid vetat: att

den ekonomiska och samhällsliga bas som var nödvändig för att fullfölja sovjetmaktens mål i Ryssland saknades nästan helt och att partiets diktatur därför ”svävade i luften”. Med andra ord dök den gamla motsättning som partiet från början hade fått brottas med upp igen efter maktövertagandet, denna gång i jätteformat. Trots att Ryssland förfogade över världens mest framskridna politiska regim, var det inte ens i stånd att föra fram en minimal adekvat ekonomisk bas. Den historiska materialismens kända formel om förhållandet mellan bas och överbyggnad visade sig alltså för dess trognaste följeslagare men i omvänd form. Och mensjevikerna, som besegrats på den historiska handlingens plan, kunde nu mot Lenin hålla upp doktrinen formuler. Att ta den politiska makten utan att det finns en adekvat struktur, att införa en proletariats diktatur nästan utan proletariat och dessutom låta den tas över av ett parti där själva proletariatet är i minoritet, att åter släppa in kapitalismen med NEP efter revolutionen, slutligen att en enorm, byråkratiserad statsapparat blev allsmäktig, allt detta utgjorde en samling fakta som inte kunde förnekas och en utmaning både mot doktrinen och förnuftet. Mindre än två år efter *Staten och revolutionen*, i vilken Lenin teoriserade ”krossandet av statsmaskineriet”, fick han medge med sin vanliga frimodighet, att maskineriet inte bara bestod utan också att det ofta fortfarande var i händerna på den gamla politiska personalen. ”Ingen vet exakt hur många av de våra som finns i maktens högsta sfärer, men de är minst några tusen och högst några tiotusentals. Längst ner i hierarkin sitter däremot hundratusentals f.d. tjänstemän, som vi ärvde från tsaren och det borgerliga samhället; de arbetar delvis medvetet och delvis omedvetet mot oss.”

Lägg till allt detta inbördeskriget med de utländska makternas intervention så börjar bilden av de gigantiska svårigheter som bolsjevikledarna fick brottas med att bli konkret och fullständig. Några månader efter Oktober stod partiet i ledningen för en belägrad och uthungrad fästning som utsattes för angrepp från alla håll och t.o.m. inifrån. För att överleva fick det ständigt ta till mer centraliserande åtgärder. Massorna som hade stött partiet i första fasen av revolutionen, drar sig tillbaka decimerade och uttröttade. Samtidigt lämnar arbetarbataljonerna de ödelagda och nästan sammanfallna fabrikerna för att gå till fronten.

Inom den här ramen, där man inte kan riskera att svartmåla, tycks det ryska samhället, som redan våldsamt skakats om av det första världskriget, så att säga gå mot sin undergång under den dubbla inverkan av den fysiska utrotningen och den industriella förlamningen. De överlevande kärngrupperna ur arbetarklassen skingras på landsbygden i flykten undan svälten. Och den mänskliga utvecklingens historia, som alltid gått från landsbygden till städerna, tycks våldsamt vända sin gång. Som nyligen omtalats gick från 1917 till 1920 stadsbefolkningen i den europeiska delen av Ryssland ned med 35,2 procent. Petrograd, som 1916 hade 2,4 milj. invånare, hade bara 740 000 år 1920. Under samma period gick invånarantalet i Moskva ned från 1,9 milj. till 1 120 000.

I en sådan situation, då den revolutionära spänningen har nått bristningsgränsen, kommer NEP som en oundviklig reträtt. Efter Oktober och inbördeskrigets fruktansvärda ansträngningar kastar det gamla Ryssland, som hittills blott varit världsrevolutionens förpost, sin efterblivenhets hela tyngd på vågen. Slitet mellan en trött arbetarklass, som nu är skuggan av sitt förflutna, och bönderna, som äntligen vill dra nytta av den jord de fått genom revolutionen, står partiet inför uppgiften att hålla vid liv ett blodlöst och förlamat samhälle där människorna är helt upptagna av att leta efter mat, kläder och husrum. De stora revolutionära målen åsidosätts, de politiska programmen lämnar plats för den dagliga rutinen, den omstörtande teorin för den traditionella praktiken. Och inför situationens krav på att närvara överallt, på att fylla inte bara politiska utan också administrativa, sociala, ekonomiska funktioner m.m., tvingas partiet att utöka sin apparat, som sväller ohyggligt. Men det är inte politiker, folktalare, agitatorer som tillförs utan förvaltare, folk som är i stånd att kontrollera, hantera, manövrera och förstå, d.v.s. de som läget krävde.

Det är då gapet är störst mellan förtruppen och den klass den skulle representera. Och själva

resultaten av 1917 tycks hålla på att ohjälpligt gå förlorade. Genom att återinföra handelsfriheten tar NEP till åtgärder som gör det möjligt för affärsmän, handlare och kapitalister att återhämta sig och på nytt blomstra upp. Och medan NEP gynnar bönderna, först och främst mellanskikten och de rika, tvingas den alltmer svika förväntningarna hos det proletariat som redan fått bära de tyngsta bördorna i revolutionen.

Den viktigaste faktorn, som ligger till grund för den nya situationen såsom den avtecknar sig redan i NEP, är att den strategi som styrde oktoberrevolutionen definitivt överges. Det sista hoppet om revolution i Europa grusas. Den borgerliga ordningen i Tyskland som tre gånger varit nära att störtas står emot. Och dess seger som i sig redan bär fröet till nazismen, bidrar omedelbart till att definitivt isolera Ryssland, där den förstärker alla tendenser till en icke-revolutionär utveckling.

Stalins slutliga uppåtstigande först till partiets toppar och sedan till de absoluta topparna bör ses i detta sammanhang. Hans figur börjar dyka upp i och med att partiets och statens byråkratisering ökar. Men byråkratin växer i sin tur och breder ut sig med Rysslands ytterliga efterblivenhet och isolering som bakgrund. Byråkratin är en produkt av revolutionens ebb, då den tvingas in i en nöd-ekonomi och stödjer sig på en enorm massa av efterblivna bönder.

Den vändning som äger rum under dessa år, omedelbart före och efter Lenins död, har i hög grad påverkat hela den senare världshistorien fram till våra dagar. Revolutionens bankrutt i väst gör slut på den strategi som bolsjevikerna dittills hade använt. Plötsligt och oförutsett försvinner möjligheten att gradvis fylla den avgrund som låg mellan den ryska efterblivenheten och det socialistiska programmet med den hjälp som skulle ha kommit till bolsjevikmakten från det socialistiska Europas industriella och mänskliga resurser. Då förlorar partiet, nästan på en gång, fotfästet.

Det första resultatet av den nya situationen blir den inriktning som kampen inom bolsjevikgruppen tar efter Lenins död. Vänsteroppositionens snabba nederlag betyder inte att den revolutionära drömmen och romantiken har lidit ett nederlag utan är en följd av revolutionens nederlag i Europa. Det är faktiskt omöjligt att reducera kampen mellan Stalin och oppositionen till en serie sammandrabbningar om makten, under vilka den tunge och långsamme Stalin med sin list skulle fått överhanden över en överlägsen motståndare, som under Oktober 1917 eller inbördeskriget hade visat stor manöverförmåga, men som plötsligt skulle ha blivit alltför självsäker, högfärdig, blind och klumpig. Nederlagets förutsättningar finns på annat håll. De socialdemokratiska ledare som 1919 massakrerade Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht, vilkas frånvaro skulle väga tungt i nederlagen 1921 och 1923, lade den första stenen på vägen som skulle leda Stalin till makten. De andra stenarna lades sedan av den reaktionära våg som vällde in över Europa och bar upp Mussolini, Primo de Rivera, Horthy och många andra.

Isolerat och konfronterat med det gamla Rysslands ”asiatiska efterblivenhet” upplever partiet något som är mera än en strategisk förändring: partiet upplever hur det ryska ”historiska arvets” tyngd och tröghet söker sin revansch över de krafter som kämpar för omvandling och revolutionär brytning. Att drag av den gamla ordningen åter dyker upp visar sig inte endast i att den gamla ideologin och de gamla institutionerna återupplivas utan också – som E. H. Carr påvisat – i form av en *nationell restauration*. De sociala krafter som efter sitt nederlag åter dyker upp för att söka kompromiss med den nya revolutionära ordningen och samtidigt så sakteliga ändra dess kurs är också nationella krafter som åter bejakar giltigheten i en lokal tradition mot utländska påverkningar.

Rysslands och bolsjevismens sak börjar att förenas i en odifferentierad helhet: en verkligt hybrid sammansättning, där de gamla slavofila tendenserna som var fientligt inställda mot upplysningen inte missar en för dem ny och oväntad vår. Det är ett steg bakåt i förhållande till utgångspunkten. Kommunismen – som hade kommit in i Ryssland med ett västligt program

(industri, vetenskap, kritiskt och experimentellt beteende), det program som Lenin sammanfattar med formeln ”elektrifiering + sovjeter” som inbegriper allt det som marxismen har att säga till den moderna världen – börjar att genomsyras av den gamla storryska korrupta och autokratiska mentaliteten.

”Innan han lämnade oss beordrade kamrat Lenin oss att hålla hög och ren den stora titeln partimedlem. Vi svär, kamrat Lenin, att med ära fullfölja Din order. Vår kamrat Lenin gav oss order att skydda vårt partis enhet som vår ögonsten. Vi svär, kamrat Lenin, att vi även ska genomföra denna Din order ...” Det är några fraser ur det beryktade tal som Stalin höll vid partiets elfte kongress den 26 januari 1924. Det ligger ett avstånd på flera århundraden – där Galilei, Newton, Voltaire och Kant finns – mellan Stalins språk och mentalitet och Marx' och Lenins. Tonfallet i denna ”ed”, full av religiösa ramsor, i vilken Stalin framställer sig som den avlidne Gudens ställföreträdare på jorden och testamentsexekutor, gör det bättre än alla långa tal möjligt att förstå, vilken sorts solidaritet som finns mellan å ena sidan Stalin och hans byråkratiska apparat (en apparat där de grå tjänstemännen som inget har med bolsjevismens historia eller själva revolutionen att göra blir allt fler: Poskrebysjev, Smitten, Ezov, Pospelov, Bauman, Mechlis, Uritskij, Varga, Malenkov m.fl.) och å andra sidan massan i partiet. Partiet blir med ”Lenin-promotionen”, alltmer en avslöknad och ogenomtränglig kropp, utrensningarna inleds och kommer snart att utvecklas i allt större skala, mensjevikerna inträder i stor omfattning liksom den gamla regimens avskrap. En stor del av dess medlemmar är redan antingen ”ledaren tillgivna verkställare” eller helt politiska analfabeter.

Det är viktigt att förstå allt detta för att inse den riktiga innebörden i det motto under vilket Stalin segrar: ”Socialismen i ett enda land.” Detta motto innebär inte (som en legend vill framställa det) att Stalin var den ende i en förvirrad och oklar ledargrupp som hade kraft att se en utväg ur den isolering som Sovjetunionen hamnat i efter revolutionens nederlag i väst. Inget program, ingen politisk strategi (om det är det som menas med ”utväg”) bär egentligen Stalins namn. Idéerna var för honom alltid enkla medel eller rättare sagt, förevändningar. Från Zinovjev och Kamenev hämtade han temata i kampen mot trotskismen. Bucharins teser om ”socialismen i snigeltakt” tjänade för honom som grund för ”socialismen i ett enda land” och för kampen mot den enade Oppositionen. Industrialiseringsprogrammet slutligen, som utarbetats av oppositionen, använde han som plattform för att besegra Bucharin, när Oppositionen ändå redan hade uteslutits ur partiet.

Det som kännetecknar Stalin och utgör hans storhet – om det är det som jag förväntas säga – det som gjorde honom till en i hegelsk mening ”världshistorisk” individ, var hans förmåga att tolka den isolering som historien påtvingat Ryssland (som ur revolutionär marxistisk synvinkel bara kunde betraktas som en negativ händelse som skulle övervinnas så fort som möjligt) som ett lyckligt tillfälle för Ryssland och för dess öde som stat. Det innebär inte att man redan om perioden 1925-1926 kan tala om chauvinism eller ens om nationalism i ordets vanliga mening. Det handlar om något mera invecklat. Det handlar, som Carr påpekat med skärpa, om en känsla av stolthet för att den ryska revolutionen trots allt lyckats, för att revolutionen var en rysk erövring, för det faktum att Ryssland hade lyckats som det första på ett område där andra länder, som sades vara mer avancerade, hade misslyckats. För dem som upplevde denna nya ”revolutionärt-nationalistiska” stolthet var det en stor tillfredsställelse att låta sig försäkras om att Ryssland var en vägvisare för världen inte bara i genomförandet av revolutionen utan också i uppbygget av en ny ekonomi. Och i just den nästan instinktiva förmågan att tolka denna ”styrka” – en naturalistisk och mörk styrka, som allt det som rör sig inom den s.k. ”folkanden” – ligger det som Stalin byggde upp och befäste sin makt på. Doktrinen om ”socialismen i ett enda land” var framförallt detta: en självständighetsförklaring gentemot Västerlandet, en proklamation i vilken det fanns ett eko av den gamla ryska slavofila traditionen. Det var inte någon ekonomisk analys eller något program, inte någon långsiktig politisk strategi. För detta var Stalins intellektuella kvaliteter helt otillräckliga.

Samma sak gäller för honom och för hans redskap: Molotov, Kaganovitj, Ordjonikidze, Kirov, Jaroslavskij, Jagoda och senare BeriJa, Zjdanov m.fl. Denna proklamation var snarare något helt annat: något som de större bolsjevikledarna var helt oförmögna till på grund av sin högt utvecklade intellektuella marxism och sin djupt internationella skolning. Det var nämligen kort sagt en trosbekännelse till det ryska folkets förmåga och öde.

Häri blandas – för att återge Carrs värdering om Stalin som i många avseenden är positiv – två särdrag i Stalins personlighet, som satte honom i stånd att uttrycka och representera en tendens som höll på att bekräftas i själva verkligheten under åren omedelbart efter Lenins död. Det är å ena sidan ”en reaktion mot den huvudsakliga 'europeiska' modell enligt vilken revolutionen hittills hade letts och planerats”, till förmån för ”ett medvetet eller omedvetet återvändande till de nationella ryska traditionerna”. Å andra sidan övergavs de intellektuella och teoretiska ställningar, som förstärkts under alla de år under vilka Lenin lett bolsjevikernas politik, till förmån för ”en bestämd omvärdering av förvaltningens praktiska och empiriska uppgifter”.

Stalin, som var den ende bland alla bolsjevikledare som aldrig levte i Europa och aldrig läst eller talat något västligt språk, representerar ur denna synpunkt, genom sin uppgång, en företeelse som går långt utöver hans egen person: i och med att ”socialismen i ett enda land” tar över, försvinner en hel politisk ”klass” och ersätts med en annan. Trotskij, Radek, Rakovskij, Preobrazjenskij, Zinovjev, Kamenev, Pjatakov, Bucharin och de andra, träder så småningom ut från scenen och lämnar plats åt en helt annan politisk personal, vars främsta påfallande drag är dess djupa likgiltighet inför den teoretiska marxismen och en rent ”administrativ” inställning i de stora frågor som rör den politiska analysen och strategin. Molotov, Kirov, Kaganovitj, Vorosjilov, Kubitsjev o.s.v., som från och med nu står Stalin närmast, saknar liksom han varje spår av västerländskt inflytande och internationalistiskt perspektiv.

Alla bolsjevikledare ur den första generationen, utom Stalin, var på sätt och vis arvtagare och produkter av den ryska *intelligentsian* och godtog fullständigt alla premisser som kom från 1800-talets västerländska rationalism. Endast Stalin skolades i en utbildnings- och kulturtradition som inte bara var likgiltig inför de västerländska levnads- och tankesätten, utan beslutsamt förkastade dem. I de äldre bolsjevikernas marxism ingick omedvetet också de västerländska kulturella grunder på vilka marxismen ursprungligen hade vuxit fram. Upplysningstidens grundprinciper ifrågasattes aldrig och man utgick alltid från rationella förutsättningar och argument. Stalins marxism ympades däremot på en helt främmande tradition och utmärktes snarare av en formalistisk tro än en intellektuell övertygelse. (Carr)

Uppkomsten av denna nya politiska skola, om vilken man i bästa fall kan säga att den uttryckte en ”socialistisk nationell” medvetenhet mer än en internationell medvetenhet, förklarar den nya målsättning som Stalin slutligen påtvingade Tredje Internationalen – av honom snabbt kallad ”butik”. Under de år då Komintern fortfarande var en livlig organism och i en feberaktig och passionerad verksamhet sysselsatte Lenin, Trotskij och Zinovjev, visade Stalin inget intresse för den. Han började ta hand om den först efter 1924, då Internationalen klart hade upphört att vara ett verktyg för världsrevolutionen och blivit ett byråkratiskt maskineri och en ram inom vilken Stalin skulle komma att manövrera till gagn för Sovjetrysslands politik och till och med för sina egna syften. Från och med den perioden övergavs det internationella perspektivet fullständigt. Samtidigt med att skrupelfria diplomatiska manövrer med olika kapitalistiska stater trädde i stället för detta perspektiv och detta mål, blev hela världens arbetarrörelse och samtliga kommunistpartier definitivt underkastade den sovjetiska statens intressen. I denna stat visade Stalin sig alltid vara den mest ”ryske” av alla bolsjevikledare av den gamla generationen, men inte nog med det: under den fördes med våld och underkastades av honom alla andra nationaliteter (till att börja med hans egen, Georgien) som fanns i det f.d. tsardömet.

Det är överflödigt att dröja vid dessa aspekter, som den senare utvecklingen gjort alltför tydliga. Att Internationalen underkastades, förslavades och förvanskades står skrivet på pannan på de medelmåttiga byråkrater som den gradvis valde ut genom att krossa de olika nationella sektionerna, och som senare kommer att träda fram efter kriget i satellitstaterna, i spetsen för de s. k. "folkdemokratierna": Bierut, Rákosi, Anna Pauker och Gheorgiu-Dej, Gottwald, Novotny, Ulbricht m.fl. – figurer som folkhatet förföljer ofta ända till efter graven och som, när de ändå överlever, ibland inte ens kan sätta fötterna i sina egna länder. Den chauvinistiska, storryska avvikelsen finns befast bland annat i pakten mellan Stalin och Hitler, om vilken måste sägas att även om icke-aggressionspakten var nödvändig för Sovjet, så var det inte fallet med "vänskapsfördraget", som innehöll hemliga klausuler genom vilka Sovjet fick, och efter kriget behöll, de baltiska republikerna (Lettland, Litauen, Estland), en stor del av Polen samt Bessarabien. Mindre än trettio år senare ett verkligt svar på Lenins skrift om folkens rätt till självbestämmande och det första exemplet på en "socialistisk politik" som tjänar en stat, dess expansion och dess territoriella annekteringar!

Innebörden i den mentalitet och de politiska målsättningar med vilka Stalin härskade över det som skulle ha varit "de socialistiska sovjetrepublikernas union" framgår förresten i handlingar och tecken som även om de förefaller av mindre betydelse minst sagt talar för sig själva. 1943 upplöser han Komintern, som pant och garanti gentemot USA och England. Samma år ersätter han *Internationalen* med en ny *nationalhymn* som förhärskar hans storhet. I mars 1946 döper han om folkkommissariernas råd till Ministerråd, en beteckning som Lenin hade tyckt var äcklande. Den 25 februari 1947 ändrar han namnet på "Arbetarnas och böndernas Röda Armé" till "Sovjetunionens väpnade styrkor". Vid partiets nittonde kongress tar han bort beteckningen "bolsjeviker", som till dess hade stått i partiets namn. "Han strävar så starkt efter att bryta alla band, även formella, mellan Sovjetunionen efter kriget och Oktoberrevolutionen att han i sitt tal den 9 februari 1946 utropar, när han talar om skillnaden mellan 'partilösa' och 'partimedlemmar': 'den enda skillnaden dem emellan är att de ena är partimedlemmar medan de andra inte är det. Men det är bara en formell skillnad'" (Jean-Jacques Marie).

Därigenom bekräftas officiellt att partiet som sådant är dött. Sedan länge var partiet endast ett av de många verktyg som hans absoluta makt förfogade över, samtidigt och vid sidan av de olika hemliga poliserna. Ett skikt – kompakt och hårt som guano – av tjänstemän, polismän, angivare, dyrkare och byråkrater, täcker och trycker under sig samhället och hela landet. "För att smickra dem skiljer Stalin på stora och små byråkrater som hans makt vilar på": den 28 maj 1943 får personalen på Utrikesministeriet sig grader tilldelade som angavs av "epåletter bestående av kordonger, vilka var sammanflätade med silvertråd och gyllene broderier som representerade två hopslingrade palmer". Utmärkelser och uniformer hierarkiserar elegansen för alla andra tjänstemän. För att förtjäna bevis på hans gunst sätter den oändliga hopen av små och stora tjänstemän, av akademiledamöter, av falska vetenskapsmän, av dåliga barder i sin tur på vers eller publicerar i form av "vetenskapliga uppsatser" det som Tacitus helt enkelt kallade *ruere in servitium*, (störta in i slaveriet). "J. V. Stalin och lingvistik", "J. V. Stalin och kemin", "J. V. Stalin och fysiken" och så vidare utan ände. *Pravda* som en gång i tiden hade härbärgerat Lenins skarpa och sarkastiska prosa, sjunger nu vaggvisor för massorna med dikter som den här:

"Du, o Stalin, store folkledare
 Du, som födde människan
 Du, som befruktar jorden
 Du, som ger seklerna ny ungdom
 Du, som flätar våren
 Du, som får cittran att sjunga ...
 Du är min vårblomma, en sol som avspeglas av tusentals människohjärtan ..."

Förändringen som för övrigt har inträffat i Ryssland i övergången från Lenin- till Stalin-eran bevisas på ett övertydligt sätt av de ”styrkor” och ”värden” som makten återropar under det andra världskriget. Landets andliga krafter mobiliseras inte i kommunismens namn och till dess försvar utan i den ”ryska patriotismens”. Den 7 november 1941, i det ögonblick då de nazistiska arméerna pressar mot Moskva, talar Stalin från Röda Torget och åkallar den ”ryska nationens” grundare och de stora tsaristiska generalerna: ”Må Ni i detta krig inspireras av våra förfäders ärorika exempel, av Alexander Nevskij, Dimitrij Donskoj, Kuzma Minin, Dimitrij Pojarskij, Alexander Suvorov, Michail Kutuzov!” Oktober 1942 avskaffar han de politiska kommissariernas kår inom Röda Armén och några veckor senare stiftar han endast för officerarna Suvorov-, Kutuzov- och Alexander Nevskijordnarna. ”I början av 1943 dikterar han ett reglemente som stadfäster officerskastens privilegier och återinför vissa element ur den tsaristiska etiketten. För ukrainarna stiftar han Bogdan-Chmeljnitskij-orden, som var namnet på den gamle atamanen, chef för ukrainska band som var specialiserade på antijudiska pogromer.” (J.-J. Marie) Den nya nationella unionen blir slutligen befäst genom det nya närmandet till den ryska ortodoxa kyrkan. Stalin låter kröna Moskvas patriark, tillåter åter den Heliga Synoden, tar emot den ryska kyrkans tre metropoliter, Sergius, Alexis och Niklas som hälsar ”vår gemensamme far, Josef Vissarionovitj”.

Andra världskriget kommer därefter att i Ryssland officiellt kallas ”det stora fosterländska kriget”. Och det kommer att med detta namn avslutas. När Japan kapitulerar skickar Stalin ett budskap till det sovjetiska folket: ”Vi har väntat på denna dag *i fyrtio år ...*” Det rör sig tydligen om en revansch för det tsaristiska nederlaget i rysk-japanska kriget, ett nederlag som ledde till revolutionen 1905 och som alla revolutionärer då hälsade som en seger. Det stalinistiska Rysslands politiska förflutna är alltså inte längre bolsjevismens utan Tsar-rysslands.

Hela den delen i Stalins verk mynnar ut i det klimat som omger hans död 1953, än idag höljt i dunkel. Lenins Ryssland, socialismens första fästning i världen, tillhör nu minnenas värld. När Stalin dör är landet i obskurantismens våld. Från Moskva går inte längre uppropet ”proletärer i alla länder förena er!” till världen, utan uppmaningen till antisemitiska förföljelser (läkarrättegången!) och till kamp på livet mot den s.k. ”kosmopolitismen”.

Det är onödigt att här igen tala om Moskva-rättegångarna eller att tala om det systematiska krossandet av alla gamla bolsjevikledare och aktivister. Onödigt också att påminna om antalet ”utrensade”, inspärrade på koncentrationslägren, massdeporterade. Eftersom förtrytelse och moralisk avsky inte lönar sig, får man här tygla hatets utbrott och endast anlita förnuftet. Denne man, som vi således beskrivit, såsom kall och despotisk, som på sitt samvete har fler kommunister än världsreaktionen hittills kunnat utrota, orubbligt kalkylerande inför hela befolkningsgruppers förfall, fjärran från massorna och under vilkens regim de under 1917 födda sovjeterna hamnade under polisministerns förmynderskap: denne man är ändå på sitt sätt en ”stor man” – även om det är på ett sätt som vi måste försöka definiera, mer för att förstå det han har producerat än för att förstå honom själv. Carr, den engelske liberale historikern, skriver: ”Stalin är den mest opersonlige av alla stora historiska figurer.” Genom att industrialisera Ryssland, ”gjorde han landet västligt, samtidigt som han ändå dels medvetet, dels omedvetet revolterade mot Västerens inflytande och auktoritet och gick tillbaka till traditionella vanor och traditioner. Det eftersträvade målet tycktes ofta stå i rak motsättning till de valda medlen (...) Stalins tvetydiga karriär var en yttring av detta dilemma. Han var en frigörare och en tyrann, en man tillägnad en sak, samtidigt som han var en personlig diktator. Han visade följdriktigt en hjärtlös energi som uttryckte sig både i en utomordentlig djärvhet och beslutsamhet och i en extrem råhet och likgiltighet inför människornas lidande. Nyckeln till denna tvetydighet kan helt enkelt inte hittas i själva människan Stalin. Det första omdömet hos många som hos honom inte lyckades finna något anmärkningsvärt särdrag var delvis riktigt. Få stora män har så klart som Stalin varit

produkter av sin tid och den plats där de levte.”

Detta omdöme skulle självklart inte ha varit riktigt om inte Stalins era varit industrialiserings- och de stora femårsplanernas. Genom detta verk blev Ryssland inte bara världens andra industristat utan upplevde också en frigörelse som inte kan förnekas. Stora massor av människor kom i kontakt med den moderna produktionsprocessen, med tekniken och dess vetenskapliga rationalitet. Analfabetismen besegrades. Centralasiens nationaliteter rycktes ur nomadismen och integrerades, på sätt och vis, i det moderna livet. Deras elementära livs- och kulturbehov tillfredsställdes. Jordbruket moderniserades, d.v.s. förvandlingen av muzjiken till arbetare påbörjades.

Kritiken av de metoder med vilka jordbrukets kollektivisering genomfördes är känd och den är också riktig. Det var brutalt och våldsamt. Ingen strävan efter samtycke. Miljoner och åter miljoner offer. Även om den kritiken inte fanns skulle i stället andra faktorer tala för sig själva: det sovjetiska jordbrukets ständiga kris, arbetets låga produktivitet, det fortfarande höga procenttal arbetskraft sysselsatt på landsbygden, det faktum att Ryssland importerar vete.

Till grund för denna kritik ligger kanske ändå en undervärdering av de ”irrationella” eller åtminstone exceptionella problem som bolsjevikpartiet ställdes inför då och flera gånger senare, liksom andra kommunistpartier som kom till makten efter det. Jag avser problemet med uppbygget av socialismen i ett land där det fortfarande är nödvändigt att genomföra *ackumuleringen*, den ackumulation som i Europa kapitalismen och dess industrirevolution sörgt för.

Att bygga ett socialistiskt samhälle innebär att införa socialistiska *produktionsförhållanden*. Hur man än förstår det kan detta uppbyggande inte skiljas från den *socialistiska demokratin*, från sovjeternas makt, eller producenternas självstyre, i ordets verkliga och icke-metaforiska betydelse. Att *ackumulera*, d.v.s. ta mycket höga andelar av nationalprodukten för att investera dem i det industriella uppbyggandet, innebär däremot att våldsamt undertrycka massornas konsumtion och behov: detta kräver demokratins motsats, motsatsen till sovjeterna, d.v.s. en tvångsapparat, en karismatisk makt, massor som *har förmyndare* i stället för att vara självstyrande.

Det är inför detta problem som Stalin ställdes, eller snarare inför vilket ”situationen” valde Stalin. Och det är samma problem som, *mutatis mutandis*, Mao och den kinesiska ledningen väsentligen ställs inför – vad än många naiva intellektuella må tro. Varför den industriella ackumuleringen? Varför är det inte möjligt att bygga upp socialismen med den lilla bondeproduktionen eller, ännu enklare, genom att förändra själen, genom att vädja till altruismen, genom att förvandla oss alla från vargar till duvor? Varför inte avskaffa, från den ena dagen till den andra, ”arbetsdelningen”? Naiviteten i dessa frågor som kommit från så många intellektuella bevisar hur den teoretiska marxismen förstörts under de senaste decennierna.

Det är sant: svaret på dessa frågor finns inte på något särskilt ställe i Marx' verk. Det finns ju bara på alla de sidor han skrivit, från den första till den sista, till att börja med givetvis det kommunistiska partiets manifest (partiet fanns redan hos Marx!) från 1848. Massornas självstyre förutsätter: hög arbetsproduktivitet, möjlighet till en drastisk förkortning av arbetsdagen, den gradvisa sammansmältningen, genom arbetaren-teknikern, av det intellektuella och det industriella arbetet, det förutsätter medvetna massor som är förmögna att få samhället att fungera på en högre levnadsnivå. Kort sagt: massornas självstyre, proletariats styre, förutsätter den moderne *kollektive arbetaren*. Alla dessa förutsättningar ges av den stora industrin och inte av landsbygdskommuner eller av en produktion med tråplog.

För att återgå till ämnet: Stalin var alltså ”stor” såsom grundare av en stor stat (samma stat som Lenin ville skulle ”dö ut” snabbt), av en stormakt. Stor som Peter den Store hade varit det på sin tid. Hans storhet tillhör mer ”urtiden” än den internationella arbetarrörelsens historia,

en "urtid" som dröjer sig kvar trots alla våra förväntningar. Det är inte historien om människans frigörelse, utan om stormakterna som delar på världen, om *la raison d'État*, om raserna som strider inbördes över klassgränserna, det är en historia styrd av geopolitiken.

Inför ett så ofantligt storverk har många framför allt beundrat den stora realismen. Vad spelar principer för roll? Vad spelar det för roll hur folk lever, hur mycket de bestämmer? Det är miljonerna ton stål, robotarna, kärnvapenstyrkan som räknas. Beundran inför realismen och styrkan har lett och leder ofta till slutsatsen att "Stalin byggde upp socialismen" och att "Ryssland är det första socialistiska landet!".

I verkligheten är det som Stalin gjort oskiljbart från *hur* det har gjorts. Sjutton år efter hans död (en hel historisk period!) står Sovjet, mer än någonsin, mitt i samma motsättningar som 1953. Det är ett samhälle – tiden håller på att bevisa det – som inte kan reformeras på fredligt sätt, samtidigt som det, utan reformer, kommer att drabbas av kraftiga skakningar.

Hur kan man då beteckna detta samhälle? Den grundläggande sektorn, produktionsmedlen, är förstatligad. Förstatligandet är visserligen något annat än *socialiseringen* av produktionsmedlen. Men det möjliggör en *planpolitik*, vilken, trots alla tänkbara brister, inte bara skiljer sig helt från västerländska s.k. "programmeringar" utan också utesluter att man åtminstone fram till nu kan tala om en verklig kapitalistisk restauration, eftersom den reducerar och kontrollerar marknadsmekanismerna. Det är å andra sidan omöjligt att påstå att de s.k. *grunderna* för socialismen finns i detta land ty, om orden ska betyda någonting, skulle dessa "grunder" alltså vara själva de socialistiska produktions- och bytesförhållandena. Men dessa finns inte i Ryssland. En provisorisk slutledning – visserligen otillräcklig men kanske den minst oacceptabla av alla tänkbara – skulle vara att igen ta till begreppet "övergångssamhälle", men inte i den klassiska eller ursprungliga meningen enligt vilken "övergångssamhället" är själva "socialismen", utan i den meningen att det är ett samhälle på halva vägen från kapitalismen till socialismen och som alltså kan gå framåt eller bakåt. Och man skulle kanske kunna tillägga att det som kommer till uttryck i den sovjetiska statens nuvarande urartning inte är några allmänna lagar för övergången från kapitalism till socialism utan en särskild, exceptionell och tillfällig avspegling av dessa lagar i ett land som startade från en mycket efterbliven utvecklingsnivå och som sedan flera decennier förtryckts och brandskattats av en byråkrati. I denna byråkrati blandas ofta vanor och levnadssätt ur den autokratiska absolutismen med metoder av fascistisk härkomst.

Som avslutning låt oss säga att Ryssland under och efter Stalin uppvisar en lång *stillastående* paus i förvandlingsprocessen från det borgerliga till det socialistiska samhället: en vidrig paus som *kan* betyda begynnelsen och första fasen i ett nytt utsugarsamhälle. Mitt i detta kaos av problem som var oförutsedda av teorin och där hjärnan ibland tycks kunna gå vilse och hjärtat tveka, står en sak klar: tiden är ute för "socialismen i ett enda land" och i och med att denna tid – som alltid sett *Realpolitik* segra över "utopin" – är ute, framstår det *orealistiska* i denna "realism". Inte nog med att Ryssland kommit ur Stalins grepp med djupa sår, det är hela konstruktionen, vars kärna Ryssland i så många år varit som håller på att spricka. Det s.k. "socialistiska läget" är å ena sidan söndrat och hålls å andra sidan samman av militärstyrkor och polisiärt godtycke. Krigsfaran löper inte idag längs gränserna mellan Sovjetunionen och den imperialistiska världen utan längs gränserna mellan Sovjetunionen och Folkrepubliken Kina.

Det revolutionära tänkandet har ofta fått betala sina räkningar till utopin. Men på lång sikt, även om det är av motsatta skäl, visar sig också *Realpolitiken* vara en utopi, som innebär övertygelsen om att de "moraliska krafterna" i historien inte räknas, att allt bara är en fråga om styrka, att det räcker med "styrkan" för att "hålla" folken i schack.

Denna *Realpolitik* har idag misslyckats. När den ställdes inför de problem som uppstod på grund av att ett "socialistiskt läger" fanns, d.v.s. en gemenskap av folk som var engagerade i

det gemensamma uppbygget av socialismen, visade sig politiken om ”socialismen i ett enda land” absolut inte vara vuxen de nya uppgifterna. Då blottades vad denna politik hade blivit: en grov förklädning av det gamla *raison d'Etat*, en teori – just det – om den ”begränsade suveräniteten”, d.v.s. begränsad för de svagaste staterna och obegränsad för den starkaste, statens chauvinism. Detta stalinismens historiska nederlag – var än stalinismen frodas – är bara positivt: det tycks nämligen ge ett nytt liv åt Marx' och Lenins internationalism. Enligt dem var världens socialistiska omvandling otänkbar utan det avgörande bidraget från revolutionen i väst, d.v.s. i kapitalismens centra. Men det måste också tilläggas att, trots att samhällenas epoker inte är individernas, står själva den teoretiska marxismen idag på prov, och det är vår uppgift att besluta om den bara ska bli en kiliasm eller den tång som möjligen ska möjliggöra historiens förlösning.

Litteratur:

E. H. Carr: *A History of Soviet Russia, Socialism in one country* 1-3. 1958, 1959, 1964.

Isaac Deutscher: [Stalin, en politisk biografi](#), Partisanförlaget, Solna 1972.

Engels: *Om bondekriget i Tyskland*, Stockholm 1923.

Moshe Lewin: [Lenins sista strid](#), Stockholm 1968.

Rosa Luxemburg: [Den ryska revolutionen](#), Federativs förlag, Stockholm 1967.

Jean-Jacques Marie: *Staline*, Editions du Seuil, Paris 1967. [Ny kraftigt ombearbetad och utvidgad upplaga: *Staline*, Fayard 2001 (1022 sid)]